

Date și documente privitoare la istoria bisericeii din părțile Oradei-Mari.

1. Date din tradițiunea unui bătrân.

Biserica chramului Archangelii Mihail și Gavriil din Varad-Velențe (Katona-Város) se vede a fi zidită din vremi bătrâne, căci încă în a. 1738 prin Metropolitul Aradului Isaie se află ceva rândueli în treaba aceasta, precum după aceea sub Sinesie Djivanovici episcopul Aradului în luna Ianuarius die 1759 și mai departe din an în an precum apoi în 20 Ianuarius 1774 Pahomie Cnezevici episcopul Aradului, în a. 1781 Ianuarius 20 precum se vede din socoata par. Episcop Pahomie revidată, biserica s'a adus în stare potrivită ; — biserica aceasta din Varad-Velențe în a. 1836 dimpreună cu casa parochială sau prefăcut în cenușă ; și biserica apoi dimpreună cu casa parochială s'a zidit din milostenie de prin eparchie adunată.

Casa consistorială încă se vede a fi din zile de demult în stare de a primi pe episcopi. Aceasta casă au subsistat până în anul 1836, când dimpreună cu partea cea mai mare a Orăđii-Mari s'a prefăcut în praf și cenușe și presesul consistorial Atanasiu Bocsko au dat la cele trebuincioase loc în casa sa până în a. 1859, când s'au cumpărat din fundul instruct episcopesc cu trei mii șese sute șesezeci și unul fl. m. conv. altă casă potrivită. Consistoriul de aici e ridicat în anul 1793, pricina aședării consistoriului acestuia au fost persecutarea religioasă. Aici de bine aflăm a se anumí presidiumurile acestui consistoriu.

Presidiu au fost dela a. 1793 sub protopresbiterul Orăđii-Mari Teodor Arsici până la a. 1805, când prin moartea acestuia au succedat protopresbiterul Orăđii-Mari Michail succesive Macsim Manuiloviciu archimandritul Opovei, care până-ce cu ajutoriul lui Dumneđu au devenit la treapta Archieriei și așa i-au urmat protopresbiterul Orăđii-Mari Atanasiu Boesko în a. 1829.

Caracterul poporal de aici în privința religioară e solid; ce de acolo se vede, căci fiind cea mai mare parte în dominiumurile episcopilor papisti și a altor cătră papism propenđi, totuși în religia sa pelângă toate goanele și silitele au fost și este statornic; acestea și din gravamenele de aici până înaintea dietei țerii la anul 1833 devenite apriat se dovedesc.

Biserica din Oradea-mare a chramului adormirei preasfintei născătoarei de Dumneđu e zidită în anul 1784.

S'a pus fundamentul la biserica noastră din Orașul Oradea-mare în anul 1784 Novembre 9 cu voia și slobozenia preanaltului împărat al romanilor Iosif II fiind episcop Aradului Petru Petrovici; ear protopop Orăđii-mari George Tanisavlevici; precum arată inscripția pre păretele bisericei din lăuntru: „s'a sfințit biserica în a. 1832 prin Macsim Manuiloviciu episcopul Verșețului și actual administrator eparchiei Aradului într'una dintre saltirile sêrbesci, aceste se cetesc românesce scrise cu mâna. „In sciință sê fie tuturor, cum-că în a. 1799 au venit comisia împărătească pentru Unație și fața metropolitului au fost archimandrit Vidac, și fața împăratului Esterhazi grof și episcopul Pavel Petrovici din Arad iarna în cãslegi, subscris ierodiacon Melentie mai târđiu paroch în Oradea-mare. In molitfelnicul sêrbesc aceste insemnări

sunt: 1759 și eară-și am scris, când au mers sănesie la Beinș în luna lui Martie 23 și au slugit în 25 la Beinș subscris: scris-am eu sfeastenic Novacovici“ Mense August.

În mineiul românească din luna Ianuariu în ziua 27 aceste se cetesc: „Acestea sfinte 12 mineie pe limba românească întru acest chip s'a suruit și pe seama sfintei biserici din Oradea-mare, carea biserică s'a început, așa nu se putea pomeni, că ar fi fost biserică neunită în orașul Oradea-mare, ci tot norodul neunit a Orăđii-Mari umbla la biserică în Varod V. până-ce Iosif II împărat Romei au dat toleranță adecă răbdare, sau slobozirea legilor, și a se zidi bisericii, și a se putea întoarce dela o lege la alta cu catechisație de 6 săptămâni, atuncea eu mai jos numit eram paroch în V. V. din anul 1770-lea și de acolo slugiam norodului neunit. Eu multă greutate ducând încă și morți la Olfă de-i îngropam, dară hulele și goanele de uniți câte pățiam, cine le ar putea scrie; eu venind din satul Nojorigd și cu puțină învățatură, eară în anul 1784 în 6 Nov. și biserică și temeteu mi s'au slobozit și așa la 20 zile Octobree ne am și mutat cu sfânta slușbă în Orade în casa lui Neru Andraș, care stă aci dela Oltariu preste uliță, eară în 2 zile Noembre s'a și sfințit și pus fundamentul sfintei biserici, eară în a. 1790 Noembre 17 zile am și intrat cu sfânta slușbă întrênsa, dar am și trudit destul pelângă zidire numai singur Dđeu scie, că și în V. Velențe am slugit în casă 8 ani, până-ce s'a zidit biserică aceea și aici earăși în casă în 6 ani până s'a zidit și aceasta cu multă trudă și strimtoare, dară și cu mare bucurie și dor a norodului cum nu se poate scrie, spre aceste dară apărare și și patronire s'au aședat și pus hramul Adormirei Maicii de Dđeu, aceste sfintei biserici și hram am cinstit aceste minee 12 cu 90

de zloți cumpărate, și le-am dat pentru sufletele noastre și a neamurilor noastre în loc de părusce, adecămie și soției mele anume Novac Teodora, născută în satul Nojorid și a Clintoc paroch din V. Velențe neunit.

2. Cerculariu dela episcopul Isaia pentru banii bisericilor.

Isaia cu mila lui Ddeu pravoslavnic Metropolit Aradului și a Orădii cei mari și Enopolei ș. a.

Precum ne-au poruncit pravila al sfinților părinților, pentru diregătorie și întărire ale bisericilor rânduși și ai grijii, și așa înainte întru acest chip se va ține. Să se rânduiească câte șapte oameni. Întâiu Ecsarhul nostru, care se va afla aicia în locul nostru, și cheme lângă el trei oameni despre partea neguțătorilor, și trei oameni despre partea cătănească și să se numească fiu al bisericei carelea precum lucru așa și ban și alte venituri al bisericii vor primi și vor păzi, și pe rënd le va păzi și le va serie, și cu o cutie sub pecetea noastră la toate duminicile câte un slugitoriu al bisericii cu ea prin biserică de va cere așa și pe la sfetagurile comandară, nunțile și pela tânguri cine va vrea ceva să dea din osêrdia și voia lui la biserică, va fi datoriu a umbla și cere. Așisderea înainte se rënduesc și acestea cine va se cununa să dea la biserică șapte creițari, și pe cine va cănta în biserică și de prohod să dea în biserică șapte creițari, și când va cineva murí mai mult de trei ori pe ȓi să nu se tragă clopotul, măcar cine va fi, și de câte ori se va trage clopotul până se va îngropa reposatul; pe câte odată ce s'a tras trebuie se dea în biserică câte șapte creițari. Dar cine este sêrac și n'are deunde se plătească, unul ca acela sêracul îi iartă biserică lui și este datoriu slugitoriu al bisericii să-i tragă clopotul, întâiu când moare, altădată când se va aduce în biserică la prohod, a

treia, când se va duce la mormânt; și spre acestea numite venitoare ear este cutie alta sub pecetea noastră se va rânduî și întru ea a se pune banii dela cununii dela trasul clopotelor pentru morți, așa și dela prohod și până nu vor înainte plăti nimerui să nu tragă și cât vor plăti atâtea ori să se tragă, au odată au de două-ori, au de trei-ori pe ȳi, mai mult nu; numai cine va fi sĕrac. Așisderea dacă se va cineva betegí până la moarte, atunci este datoriu lui mai înainte a grái dacă va fi ceva uitat a ispoveduí părintelui duhovnicesc, au pentru rușine n'au ispoveduit, pentru acea încă trebuie a-și aduce aminte păcatele lui și să se ispovedească curat și deslegare păcatelor să primească, și după are pe el întreba este cuiva datoriu și de iosagul lui cât are și cui se lasă să nu fie apoi pe urmă între neamul lui nescari gâlceavă și uraciunile, și să nu afurisească sufletul lui după moarte și numai el singur cu limba lui să le rĕnduiască cum va scí mai drept pe sufletul lui. Așisderea aduce aminte lui să-și lase și pentru sufletul lui din ce va fi putincios, pentru-că sufletul este mai mare decât ficiorul seu, sau fata, sau neamul lui, și pentru spăsenie să se rĕnduească și pe el imbiind cât va vrea el din osĕrdie și voie să se lase milostenie spre partea bisericeii și cât lui pentru molitvă archierească de deslegare, cât preoților, câtă sĕracilor și așa după pofta lui cât va spune el trebuie să scrie. Și aceea care se vor întĕmpla ori pentru mai bună mărturie să scrie numele lor. Așa și cine va poftí să se îngroape în biserică trebuie se dea șeptedecei de zloți o părușă, dară care vrea să se îngroape pelângă biserică acela se dea unspredece zloți în biserică, dară dela sĕrac câte șase zloți să dea în biserică și pe urmă poate tot neamul lui să se ingroape lângă biserică, fără plată în locul acela.

Dară în biserică cine poftesce să se îngroape, atuncia pentru tot trupul datoriu este se dea câte șeptedece de zloți și toate venitoare bisericii, așa și biserica a ei bunătăți, ce are adecâte: odăjdele preoțesci și cărăzile și încă altele ce are ale ei în carte să se scrie, și cine iau dat, în ce vreme iau venit luna și diua să se scrie, dela cine și pentru acui sufletul și cine iau dat în biserică șeptedece zloți parușa, așa biserica trebuie să dea preoților doispredece zloți și se scriu pe el în cartea cea de obste, și până când va fi biserica aceasta la toate liturgiile la proscomidia să se pomească numele lor. Dară cine va da în biserică doispredece zloți serindariul; așa biserica trebuie să dea preoților patru zloți pentru carele vor slugi ei patruđeci de ȃile. Dară dacă va fi cineva dat în biserică șase zloți, biserica trebuie să dea preoților doi zloți pentru ce vor pomeni ei numele acela pe patruđeci de ȃile la proscomidia. Dar dacă va da cineva preoților vre-un sārindariu așa preoții dela tot sārindariul se dau bisericei câte doi zloți, și pentru acestea venitoare al bisericei să se rēnduească încă o cutie iareste cu pecetea noastră întărită, și așa fiu al bisericei să pună banii întrēna și pentru sufletul și milostenia de pe mormēnturi, care se îngroapă, dară dacă trebuí ceva a scoate din cutie spre treaba bisericească acea înainte esarhului nostru, care va fi aice și înainte alȃilor fi cei bisericesci să se scoată, și în protocol să se scrie și iareste esarhul nostru să pecetluească și cu un fiu al bisericei, și încă dacă va trebuí ceva în biserică de nou să fie ai da ceva trebuí vre-un lucru să se cumpere cu a noastră întrebare și cu voia noastră să fie, dar din sine nu facă. Așisderea și banii cei bisericesci dacă vor vrea careleva pe interes a da, și aceasta cu a noastră întrebare și cu învoirea noastră se fie și în tot anul vor fi datori fi bisericei despre venitul al bisericii și de cheltuelile

să-și dau seama curat și lor absolutorium (precum au dat seama curată) vom da pentru una ca aceasta rânduială a bisericeii cu învoire al amândoi cinul al cătănesc și al neguțătoresc locuitorilor al Marei Oręđi care se află în legea grecească așa neclătită se remână după rânduiele și încă pe urmă, dacă va sta cineva împotrivă acestui au a strica rânduieala aceasta să fie subț afurisanie și sub anatema și sfinții archistretigi Michail și Gavril să le dau acelora după faptele lor și pentru mai bună credere le scrim și cu pecete întărim datu-sau în Oradie-Mare luna lui Ferfara în 16 de zile 1738.

3. Constituirea consistoriului greco-oriental român în Oradea-Mare.

Extractus Protocolli Sessionis Consistorialis dto 30-a Augusti st. vet. în Opido Varad-Velencze anno 1793 coelebratae.

Sessio Prima. Perlectae sunt Litterae Suae Illustritatis Domini Episcopi Dioecesanii Aradinensis Pauli Avakumovics dto 24-ae Augusti st. vet. a. c. ad Venerabilem Clerum et Inclitam nationem Graeci non uniti Ritus Districtus M. Varadinensis expeditae quibus Altissima Resolutio Caesareo Regatum medio praevigentis antea Cancellariae Illyrico Aulicae sub dto 28-ae Februarii Nr. 736 tum etiam via Excelsi Consilii Regii Lttlis Hungarici dto 25-ae Ianuarii 1793 Nr. 2157 ad Suam Illustritatem de Clementissime Resoluto et pro Faciliore administratione Negotiorum Dioecesis in Districtu M. Varadinensi, in Varad-Velencze erigendo Consistorio Graeci non uniti Ritus emanata, ac una. Mandatarius Suae Illustritatis Reverendissimus Dominus Archymandrita Hodossiensis Theodosius Ioannovics eiqu. adjunctu Episcopalis Secretarius Paulus Mihok fine illius Consi-

storii erigendi Installandi ac Ordinandi ad Varad-
Velenceze exmissus esse notificatur, id quod etiam
Inclitae Universitati Gremialis Cottus Bihariensis pro
debito Notitiae statu datum est. Cum autem praeprovo-
cato Cancellariae Illyricae Decreto Praeses Assesores
Notarius et Fiscalis Consistorii illius resolvantur: Ideo
quemadmodum in sensu eiusdem Decreti Admodum
Rndus Dominus Protopresbyter M. Varadinensis Theo-
dorus Arszits Rndiqu. Domini Parochi Varad-Velenczi-
ensis Ioanes Klintok et M. Varadinensis Ioannes Bőjthy
ac una Protopresbyteratum prior quidem Pestesiensis,
posterior autem Lunkensis Administratores, pro As-
sesoribus resoluti deposito praeve Juramento pro
talibus constituti sunt, ita etiam ex Candidatis Admo-
dum Reverendis. Dominis Protopresbyteris Ioanne Stef
Belinesiensi, Basilio Koosdjan Pap-Mezöensi Ioanne
Popovics Beeliensi, et Rndo Domino Nicolao Pojnr
Parocho ac Vicario Pestesiensi; duo adhuc Belinesiensi
quippe Protopresbyter Ioannes Stef et Parochus Pe-
stesiensis Nicolaus Pojnr ex reflexione numerosae
Nationis in partibus Belinesiensibus de gentibus mutuis
votis, et suffragiis pro Consistorialibus Assesoribus
electi et adjurati extiterunt, ac dictus Protopresbyter
Theodorus Arszits primarius Assessor, in absentia
Ordinarii et Naturalis hujus Consistorii Praesidis Il-
lusstrissimi Domini Dioecesani Eppi Aradinensis pro
supplente Praeside denominatus est, Pro Notario autem
Consistoriali, siquidem in eodem notitia plurium ling-
varum latinae praesertim Valachicae et Hungaricae
multae item Oficiosae scriptitationes, ut plurium Vala-
chice requirentur Dominus Mojses Arszits deposito
Officii sui Juramento denominatus et constitutus fuit.
Fiscalis autem aequae per praeprovoatum Decretum
Aulicum Altissime quidem applacitati sensu tamen
Litterarum Suae Excellentiae Domini Archy-Episcopi

et Metropolitae Carlovicziensis Domini Stephani de Stratimirovics ad Suam Illustritatem Dominum Episcopum Dioecesanum sub dto 8-ae May a. c. dimissarum defixo salario eidem Fiscali resolutio denegato, electio et Constitutio usque ad salarii illius iteratam resolutionem per dictam Suam Excellentiam Dominum Archy-Episcopum et Metropolitanam Carlovicziensem sensu ejusdem sub dto 24-ae Iulii a. c. ad Dominum Dioecesanum exaratarum Litterarum mediante representatione expetitam dilata extitit, Facta dein per Reverendissimum Dominum Archimandritam et Mandatarium Episcopalem Theodosium Ioannovics, tam Venerabili Clero, sum etiam Incl: Nationi Districtus M. Varadinensis de errecto hocce Consistorio multis ab annis sollicitato succencta et accomoda Oratione ac Gratulatione per praedictum Dominum Protopresbyterum M. Varadinensem Theodorum Arszihs humillimis Gratiis reditis ac denique Consistorio huicce hac modalitate errecto ad constituto B. Rescripto Declaratoris dto 16-ae Iulii 1779 Nr. 3641 Beniquitem Systemate Consistoriali dto 17-ae Iunii 1782 Nr. 4112 emanato necnon supra attacto Decreto Aulico et Excelsi Consilii Intimato pro norma Directione et notitia admanuatis existentibus.

Determinatum est. Altissimam hanc Resolutionem pro singulari Suae Mattis Caesareo Regiae Venerabili Clero et Inclitae Nationi Graeci non Uniti Ritus contestata Clementia homagiali devotione recognosci, et tum eundem Clerum et Nationem ad inviolatam Suae Maiestati debitam Fidelitatem tanto magis confirmari, tum etiam Judicium hocce Consistoriale in Causis ad illud pertinentibus ad sedulam et promptam Justitiae Administrationem obligari.